

Studije

Izvorni članak UDK 14: 003/Kant, Wittgenstein

Joško Žanić, Zagreb

Semantičke strukture filozofije: postavljanje problema

1. Uvod: Ideja metateorije filozofije

1.1. Postavljanje problema i raslojavanje predmeta analize

Kad bi postojala knjiga pod naslovom »Do čega smo mi do danas u filozofiji došli«, u njoj ne bi stajala niti jedna jedina rečenica. To je, takoreći, »femenologijski nalaz« kojim počinje ovo istraživanje. No, svakako, potrebna je eksplikacija.

Kako će moji suputnici, barem na dijelu puta koji čini ovaj tekst, biti Immanuel Kant i Ludwig Wittgenstein (zašto baš oni, objasniti ću kasnije), poduzeti ću svoju gornju tezu odmah jednim Kantovim citatom. U predgovoru drugome izdanju *Kritike čistoga uma* stoji:

»Što se pak tiče jednodušnosti njezinih pristaša u njihovim tvrdnjama, metafizika je još tako daleko od toga, da se suprotno tome mora smatrati kao poprište za koje se čini da je posve određeno upravo za to da se čovjek vježba u borbi, a na kojemu još nikada nijedan borac nije mogao izvoštiti ni najmanje mjesto i na svojoj pobjedi osnovati trajan posjed.« (1984: 14, kurziv moj)

Kant govori o teškim problemima u koje je zapala metafizika, njezinim beskonačnim i nerješivim prepirkama, nedostatku rezultata, lutanju koje nju samu snažno dovodi u pitanje. Filozofija, dakle, od svojih početaka do dana današnjega, na svome vijugavom putu argumenata, dokaza, izvoda i zaključaka nije uspjela proizvesti ni jedan općeprihvaćeni rezultat, niti jednu jedinicu *znanja*. A kako stoji stvar sa *znanošću*?

Kant smatra da je prirodna znanost, doduše nakon logike i matematike i s više lutanja, ali ipak uspjela izbiti na pravi put. I doista, svjedoci smo neprestanim uspjesima i pozitivnim pomacima na polju novovjekih prirodnih znanosti, koje nitko, čini se, ne može osporiti (u najnovije vrijeme posebice na polju molekularne biologije, sa sastavljanjem karte ljudskog genoma). Naravno, ne treba se zanijeti. Kuhnov (1999) utjecajni prikaz razvoja znanosti dovodi u sumnju sliku tog razvoja kao pravocrtnog, kumulativnog napretka; radije, radi se o putovanju kroz niz revolucijâ, izazvanih periodičnim krizama, revolucijâ što se sastoje u promjenama paradigmi kao vizura, modela, koje čine temelj bavljenja *znanošću* prije i nakon svake revolucije. Do krize dolazi kad postojeća paradigma, te na njoj zasnovano rješavanje problema kao oblik funkcioniranja normalne znanosti, više ne može podnijeti broj i težinu protuprimjera s kojima se suočava.¹ No, kako pokazuje Kuhn

¹

Zanimljivo, ovakvo shvaćanje razvoja znanosti anticipira nitko drugi do Heidegger u svome

Bitku i vremenu; usp.: »Pravo 'gibanje' u znanostima odigrava se u više ili manje radikalnoj i

(nasuprot Popperu 1973), paradigma može još dugo opstojati, usprkos svojoj sve očitijoj neodrživosti, dok se ne pojavi alternativa, prijedlog nove paradigme koje nudi rješenje problema što su se pojavili; pa i tad može postojati stanovita tromost, ustvari znatan otpor u znanstvenoj zajednici da se prijeđe na novu paradigmu. Budući da nova paradigma često ne može strogo dokazati svoju superiornost (kako kaže Kuhn, »na jedan zadani zbir podataka uvijek se može postaviti više od jedne teorijske konstrukcije«, 1999: 87), njezino prihvaćanje često je rezultat uvjeravanja. Kuhn »raskrinkava« i udžbenike, koji daju pogrešnu sliku razvoja znanosti, prikazujući samo stanje nakon najnovije revolucije, sa selekcioniranim podacima iz povijesti discipline koji čine da ova izgleda kao kumulativni napredak prema najnovijem stanju. No, usprkos takvim ozbiljnim relativizacijama, neće se moći zaniijekati kako, što priznaje i Kuhn, »popis problema koje je znanost riješila i preciznost pojedinih rješenja sve više raste« (179). Kuhn smatra da razvojni proces znanosti, iako stvara sve preciznija i artikuliranija spoznajna oruđa, ne mora biti »proces evolucije prema bilo čemu«, u smislu nekog »potpunog, objektivnog, istinitog opisa prirode« (179). No, fizičar Weinberg (1997), s druge strane, smatra upravo to, već i iznoseći pretpostavke o tome koji će dijelovi suvremene fizike ući u »konačnu teoriju«. ² Kako bilo, naša sve veća *moć* nad prirodom svakako je snažan (makar pragmatistički) argument u prilog tome da je doista i sve bolje poznajemo (danas možemo umjetno proizvesti čak i ljudsko biće – što ne mora biti pohvalno).

Kako god s napretkom u znanosti stajalo, uočljiva je ova činjenica: znanost, nakon što je izašla iz pred-paradigmatskog razdoblja, u svakom danom trenutku može predočiti skup svojih općeprihvaćenih spoznaja i rezultata u vidu udžbenika (pa makar se sadržaj tog udžbenika kroz neko vrijeme u potpunosti izmijenio, nadajmo se, nabolje); filozofija, čini se, uvijek može predočiti samo svoju povijest, kao povijest više-manje individualnih nastojanja. Zašto je tomu tako?

Odgovor možemo pronaći u Popperovu (1973) pojmu intersubjektivne opovrgljivosti, ³ kojim on definira što znači empirijski/znanstveni iskaz ili sistem iskaza (rečenica). Osnovna ideja jest ova: ako neka rečenica, ili sistem rečenica, pretendira na to da opisuje iskustveni svijet, onda ona, zbog njegove beskonačnosti, nikad neće moći biti, suprotno shvaćanjima logičkog pozitivizma, konačno verificirana, ali mora moći biti *opovrgnuta* intersubjektivno dostupnim iskustvom toga svijeta (formuliranom opet kao rečenica, *basic statement*). Quine (1963) upozorava kako se naše znanje suočava sa »sudom osjetilnog iskustva« kao cjelina, te kako postoji stanovita sloboda izbora u pogledu toga koje ćemo rečenice iz našeg sistema odbaciti zbog protusvjedočanstva iskustva. No, kako bilo, opovrgljivost kao kriterij empirijskoga stoji. Tu onda leži i odgovor na pitanje iz prethodnog odlomka: znanost proizvodi, ili se sastoji od empirijskih=intersubjektivno opovrgljivih rečenica/sistema, ⁴ a to znači da ima jak općeljudski (od vrijednosnih opredjeljenja i osobnih preferencija slobodan) kriterij za odbacivanje ili prihvaćanje tih rečenica ili sistema. Zato može u danom trenutku doći do tako velikog slaganja (makar, dakako, ona nije potpuno lišena osobnih preferencija i opredjeljenja, odnosno opovrgljivost nije tako »čista« kako bi to htio Popper). U filozofiji, kao neempirijskoj=neopovrgljivoj, do toga ne može doći.

No, čini se da Popper, kao i Wittgenstein i logički pozitivisti prije njega (iako ih on inače na mnogim mjestima žestoko kritizira, pokazujući kako definirati »empirijsko« nije nimalo jednostavan posao), misli da tu rasprava o filozofiji (u njezinu klasičnom obliku, kao metafizici) staje: filozofijske su teze (rečenice) neempirijske, neopovrgljive, stoga one nisu znanje (dakako,

nisu ni matematičke ili logičke postavke), već skupina fundamentalno irelevantnih, ako već ne, kako bi Wittgenstein i pozitivisti rekli, »besmislenih« rečenica – takvih rečenica o kojima se ne može više ništa reći (makar su one »možda doprinijele napretku znanosti tijekom historije«⁵). No, tu gdje Popperova, logičko-pozitivistička i Wittgensteinova rasprava završava, moja započinje: jer iako se od njih mnogo moglo saznati o tome što filozofija *nije* (dakle, da nije i zašto nije *znanost*) čini se da ni riječi nisu rekli o tome što ona *jest*. A moja je početna pretpostavka da tu ostaje još mnogo toga za rasvijetliti. Stoga smatram potrebnom jednu *metateoriju filozofije*.

»Metateorija filozofije« u nekome je smislu, dakako, oduvijek postojala, naime u tome smislu da su filozofi oduvijek reflektirali o svojoj vlastitoj djelatnosti, o njezinoj prirodi, izvorištu, odnosu s drugim ljudskim djelatnostima, itd. No, tu se radilo o jednome *filozofijskom samorazumijevanju filozofije*, koje je onda, nužno, bilo podložno istim epistemologijsko-semantičkim obrascima kao i predmet svoga razumijevanja. Cilj je metateorije, kako je ja ovdje namjeravam pokušati izgraditi (u osnovnim crtama), upravo da to ne bude slučaj: da ne dođe do reprodukcije epistemologijsko-semantičkog karaktera filozofije na razini njezina objašnjavanja (tj., preciznije, opisivanja).⁶ Jedna od stvari koju bitno želim izbjeći jest normativnost: naime, kad su govorili ili govore o tome »što filozofija jest«, filozofi najčešće zapravo zastupaju neko stajalište o tome što bi ona *trebala biti*, te zapravo više ne opisuju, već plediraju. Ja, pak, ne želim govoriti o tome što bi filozofija trebala (ili mogla) biti, već o tome *kakvu sam je našao*. Takav je moj metodologijski odabir, moja maksima.

No, što se uopće misli pod »filozofijom«? To sad treba razjasniti. Kako ukazuje Wittgenstein u svojim *Filozofijskim istraživanjima*, time što postoji neka riječ mi smo zavedeni na pomisao kako »iza« nje postoji neko »jedno« koje ona označava, s čvrstim i trajnim granicama. Tu onda nastaju problemi, kad pokušavamo točno odrediti bit toga »jednoga« i njegove granice, dok te biti i granica zapravo nema. To je važan konceptualni pomak, koji ću ovdje

samoj sebi netransparentnoj reviziji temeljnih pojmova. Nivo neke znanosti određen je time, do koje je mjere ona *spособna* za krizu svojih temeljnih pojmova. U takvim imanentnim krizama znanosti (...)« (1988: 9).

2

Kuhnov je prikaz, inače, bio predmetom ozbiljnih kritika – usp. npr. Feyerabend (1985: 356): »Kuhnove ideje su zanimljive ali, avaj, one su suviše neodređene da bi potakle išta drugo osim mnoštva praznih priča. (...) Zato, kad se god učini pokušaj da se Kuhnove ideje preciznije odrede, nalazi se da su one *neistinite*. Je li ikad postojao period normalne znanosti u historiji ljudske misli? Ne (...)«. (Op. aut.: prijevode na srpski kroatizirao sam, na vlastitu odgovornost.)

3

Popperova koncepcija također je bila izložena ozbiljnim kritikama, od strane gorespominjanog Kuhna, npr., ili od Feyerabenda. Obojica tvrde da osnovni pojam opovrgljivosti (falsifiability) ne može definirati znanost, kako bi Popper to htio – Kuhn spominje kako teorija usprkos snažnim protu-primjerima neće ni približno biti odmah odbacena, dok Feyerabend (1985: 355–356)

kaže: »(...) mnoge revolucionarne teorije su neopovrgljive. (...) Kada bi bili dosljedno primijenjeni, Popperovi kriteriji eliminirali bi znanost«. Usprkos takvim mišljenjima, Popperova *Logika znanstvenog otkrića* zasad je epistemologijska »biblija« za autora ovog teksta (kao što je to, kako će se vidjeti, Lotmanova *Struktura umjetničkog teksta* na području semiotike književnosti, i, općenito, teorije književnosti), ako ne kao potpuno adekvatan prikaz *realnog funkcioniranja* znanosti, a ono barem kao jedan metodologijski ideal.

4

Pitanje je da li je to tvrdnja o znanosti (i sama opovrgljiva), ili pak definicija znanosti (koja, onda, nije opovrgljiva), tj. tvrdi li se da je svaka znanost (sistem znanstvenih rečenica) opovrgljiva, ili da je znanost samo ono što je opovrgljivo. Ta dvostrukost provlači se kroz Popperovo djelo, no ovdje u to ne moramo ulaziti.

5

Popper (1973: 72).

6

U trećem poglavlju bit će riječi o tome koliko je to uistinu moguće.

slijediti. Stoga ću pretpostaviti da i »iza« filozofije ne stoji neko »jedno«, već splet fenomena, povezanih *porodičnim sličnostima*.⁷ Doista, tko će još tvrditi da metafizičke spekulacije klasičnog njemačkog idealizma, logičke analize anglosaksonske analitičke filozofije i političke spise jednog J. S. Milla može povezati neko jedinstveno obilježje? Zamislimo, onda, filozofiju kao skup krugova (ne u Hegelovu smislu), krugova nejasnih granica, koji se djelomice sijeku međusobno, a djelomice s drugim krugovima i skupovima krugova, koji predstavljaju znanost, religiju, književnost... Svaki krug obuhvaća neki skup snažnije povezanih tekstova (takvih koji dijele veći broj obilježja), koji su po većoj ili manjoj sličnosti »prototipu« bliže ili dalje od centra. Neki se nalaze na samome (nejasnom) rubu, i na pola su puta između dva kruga – npr. Nietzscheov *Tako je govorio Zaratustra* (1962.) na pola puta između filozofije i književnosti. Sada je moj metodologijski odabir da izdvojim kao predmet opisa (analize) – sa svrhom dolaska do odgovora na pitanje »što je filozofija« (pretpostavljajući da isti tip filozofije opstoji i dalje, i to kao dominantni tip) – jedan od tih krugova, naime klasičnu kontinentalnoeuropsku filozofiju kakva je bila od predsokratovaca do Heideggera i dalje. Time isključujem npr. suvremenu analitičku filozofiju, no time ona nije ništa manje filozofijom (to bi bilo jedno normiranje riječi »filozofija«); radi se samo o tome, da ona zauzima relativno mali dio ukupnog filozofijskog nasljeđa u ovome trenutku, kao i o tome da je, za mene, ona manje problematična, manje potrebna razjašnjenja (bliska je znanosti).

No, potrebna su daljnja metodologijska ograničenja. Što čini tu »klasičnu kontinentalnoeuropsku filozofiju«? Već je gore naznačeno: skup tekstova. Filozofija će, dakle, u ovakvoj vizuri biti korpus (pisanih) tekstova, skup jezičnih spomenika. Filozofija se može shvatiti i drukčije, dakako, kao »vječno traženje« itd., no shvatiti je (tj. definirati pojam) isprva na ovaj, ekstenzionalan, način pruža jedan koliko-toliko egzaktni predmet analize. Sad dvije napomene: prvo, smatram da određenje filozofije što ga je moguće izvući iz ovako shvaćene »filozofije« ima opću vrijednost, i to i sinkronijski i dijakronijski (naime, tako da »pokriva« dobar dio fenomena koji se nazivaju »filozofijom«, ako i nisu bili obuhvaćeni korpusom, te tako da će se protezati i na buduća pojavljivanja »filozofije«). Drugo, sa stajališta ovog istraživanja, nikakve presudne razlike između usmenog i pisanog filozofijskog teksta *nema* – ono što karakterizira filozofiju, a što ovdje tražimo, jednako će se pojavljivati i u jednome i u drugom (ili neće biti riječ o filozofiji), samo što su pisani tekstovi trajno dostupni. To što je u usmenosti prisutan čitav niz drugih kôdova, osim strogo jezičnog – izražajnost, »perilalični znakovi« (mimika, gesta, itd.), tzv. simptomi (npr. govorne mane, nebirana svojstva izgleda: rumeno lice, oči koje sijekaju...), odjevni stil – kao i niz svojstava situacije kao konteksta komunikacije⁸ – *ne mijenja ništa na stvari*.

Filozofija, dakle, kao korpus tekstova. No, što je *tekst*, i, prethodno: jesu li dva primjerka npr. *Kritike čistoga uma* dva teksta ili jedan? Ja ću smatrati (u vidu definicije) da se radi o jednome tekstu, koji može imati koliko god primjeraka.⁹ Tekst ću pak definirati kao niz sintaktičko-semantički povezanih rečenica, koji posjeduje svojstva: a) izraženosti: materijaliziranosti u određenom mediju (govoru ili, ponajprije, pismu); b) razgraničenosti: odijeljenosti od drugih materijalno utjelovljenih znakova koji ne ulaze u njega; te, c) strukturnosti/koherentnosti: unutarnje semantičke organizacije, odnosno povezanosti elemenata sadržaja u nešto što se može prepoznati kao cjelina.¹⁰ Dakako, »tekst« se nikad neće moći tako strogo definirati da bi taj termin specificirao jednu jasno ograničenu i razgraničenu klasu predmeta,

no to ne predstavlja neku posebnu poteškoću, barem ne u ovome kontekstu: najčešće će postojati slaganje oko toga što se može nazvati tekstem.¹¹ Također, tekst ću smatrati presudno određenim planom jezičnoga *sadržaja*, ne *izraza* – u tom smislu njemački original *Kritike čistoga uma* i njezin hrvatski prijevod *jesu* isti tekst.¹²

Diskursom ću smatrati skupinu tekstova organiziranih prema nekome zajedničkom kôdu, koji nije kôd prirodnoga jezika (hrvatski, njemački, itd.),¹³ odnosno tekstualnu produkciju prema tome kôdu. U tom smislu »diskurs«, čini se, otprilike odgovara Aristotelovu pojmu *logosa* kad on govori o retoričkome, poetičkome i apofantičkom *logosu*¹⁴ (iako je više »tehnički«, bez metafizičkih implikacija). Stoga je filozofija, naime, klasična kontinentalnoeuropska filozofija, jedan diskurs (to je pretpostavka).

Sad je moguće jasno odrediti program ovoga istraživanja: shvativši filozofiju kao korpus tekstova, odrediti *što ona jest*, znači ustvari pronaći/opisati kôd prema kojemu su ti tekstovi organizirani, kôd koji definira filozofijski diskurs (a koji filozofi, kao i u slučaju govornika prirodnih jezika i pravila tih jezika, poznaju samo implicitno, nesvjesno). Manje precizno rečeno, radi se o tome da se pronade »gramatika« filozofije, princip/e prema kojima funkcionira.

Sâm *kôd* zasad ću definirati kao skup semantičkih obrazaca, odnosno *shemâ*. Kasnije (u poglavlju 1.2.) dat ću preciznije određenje na kakav, konkretno, kôd mislim.

7

Poznati i vrlo utjecajni pojam što ga Wittgenstein uvodi u *Istraživanjima* (1998: 67; napomena: pri citiranju Wittgensteina, brojka nakon godine ne označava broj stranice, već odjeljak, prema Wittgensteinovoj numeraciji). Prevodilac njemačku složenicu »Famili-nähnlichkeiten« prevodi kao »obiteljske sličnosti«, no budući da sličnosti o kojima je riječ (kao ogleđni primjer za daljnju uporabu pojma) premrežavaju danu skupinu ljudi, ne zbog njihova zajedničkog *obitavanja*, već zbog toga što čine *rod*, mislim da je termin »porodične sličnosti« adekvatniji prijevod.

8

Okvir: fizički i institucionalizirani ambijent; scena: fiziološka, pragmatička, psihička, društvena (usp. Radovanović 1986: 53–71).

9

Poznata razlika između *type* i *token*.

10

Usp. Lotman (2001: 72–74) i Škiljan (1997).

11

Ovdje dajem jednu provizornu i šturu definiciju teksta. *Standardi tekstualnosti* predmet su rasprave. Usp. Škiljan (1994, 1997), Frank (1994: 31–94), Glovacki-Bernardi (2001: 235–248), Biti (1997), Nöth (2004), Johansen & Larsen (2000), te Barthes (sve iz popisa literature). Ono što ovdje nazivam tekstem, podrazumijevajući (iz metodologijskih razloga) jednu na više načina zatvorenu strukturu, te ostajući time blizak »strogome« strukturalizmu, odgovara otprilike onome što Barthes (1999b, 1987) u svojoj poststrukturalističkoj fazi naziva *djelom* u opoziciji prema *tekstu*, koji se poima kao »tkanje označitelja«, pros-

tor igre, otvorene semantičke produkcije, eksplozije asocijacija i diseminacije značenja. Naravno, ja ne niječem valjanost takvog pojma teksta – samo ga ostavljam izvan metodologijskog horizonta ove rasprave, s mogućnošću kasnijeg uključivanja te razine, pri čemu između dva pojma teksta nema proturječja, već se radi o nadopunjavanju.

12

To je sad pitanje prevođenja, osobito filozofijskih tekstova. Smatram da su oni svakako prevodivi, kao i drugi tekstovi, i to u znatno većoj mjeri nego poezija. Dakako, uvijek će doći do gubitka određene količine informacije, no taj gubitak najčešće bi trebao biti relativno zanemariv, ovisno o kvaliteti prijevoda, ali i drugim čimbenicima (»sudaljenosti« semantičkog sustava kulture kojoj tekst pripada, npr.). Dakako, uvijek je dobro imati, ukoliko je moguće, uvid u original, no to sad nije u pitanju. Kod poezije (lirike) ti gubici su veliki zbog toga što se ona oslanja u velikoj mjeri na plan jezičnoga izraza, govori »jedinštvom zvuka i smisla«.

13

Pojam »diskursa« možda je najčešće rabljeni pojam u suvremenoj, uz strukturalizam vezanoj humanističkoj teoriji općenito (teoriji književnosti, filozofiji, semiologiji...), i shvaća se različito. Za razvoj tog pojma i odnos s pojmom teksta v. Frank (1994: 229–246), Biti (1997), Škiljan (1994, 1997) Nöth (2004), Johansen & Larsen (2000) te Barthes (sve iz popisa literature).

14

Aristotel (1989: 17a).

Sad se postavlja pitanje: po kojem sam kriteriju ja uopće okupio taj »filozofijski korpus«, odnosno kako uopće znam da postoji »kôd filozofije«? Radi se radi o intuitivnoj pretpostavci. Kako npr. gramatičar koji želi opisati neki jezik bira svoj korpus? Kako zna da, ako želi, recimo, opisati hrvatski jezik, rečenica »Ti lo senti?« iz Novakovih *Mirisa, zlata i tamjana* ne pripada tome jeziku, kad ga još nije opisao? Tako što prvo ima jedno intuitivno znanje o predmetu svoga opisa, polazeći od kojeg on dolazi do eksplicitnog određenja. Tako sam i ja okupio »filozofijski korpus« vođen intuicijom da svi (ili barem većina) ti tekstovi imaju nešto zajedničko. Ako uspijem dobro odrediti to što im je zajedničko, to će značiti da je moja intuicija bila ispravna.

Pokušaj otkrivanja tog kôda bit će, treba sada odrediti, po metodi deduktivno-hipotetski, u skladu s popperovskim (Popper 1973.) epistemologijsko-metodologijskim načelima – naravno, u mjeri u kojoj je to moguće, budući da Popper ta načela izvorno iznalazi u vezi s *prirodnom* znanostima, a ne sa semantičkim/semiotičkim istraživanjem¹⁵ kakvo je ovo. No, istu ideju ima Barthes u svome ključnom tekstu (1992.: 47–49), kad u pogledu opisa »jezika pripovjednog teksta« predlaže deduktivni postupak. Radi se, dakle, o tome da, suočen s (potencijalnom) beskonačnošću nekog diskursa, tj. skupine tekstova, istraživač (kao i prirodoznanstvenik, suočen s beskonačnošću svemira ili vremena), na temelju određenog uzorka i svoje imaginacije (što pripada psihologiji spoznaje, i s epistemologijskog je stajališta nevažno) postavlja hipotezu o svojstvima svoga objekta, koja se onda *naknadno* provjerava i, eventualno, opovrgava (to pripada epistemologiji kao logici spoznaje).¹⁶

Moguće je odmah odrediti što taj kôd, opis kojega u vidu hipoteze jest cilj ovog istraživanja, *neće* biti i što ga *neće* činiti. On *neće* biti »bit« filozofije – odrediti tu bit, što se može na bezbroj načina (filozofija kao radikalno mišljenje, kao spoznaja iskona, one »po sebi i za sebe bitkujuće nužnosti«, kao »uzdignuće sadržaja apsolutne predodžbe u apsolutnu formu«,¹⁷ kao »logička analiza«¹⁸) uvijek je stanovito normiranje (sadržaja riječi »filozofija«), i kao takvo pripada samome filozofiranju. U ovome istraživanju želim jednostavno opisati *ono na što sam naišao*, stanovitu »logiku filozofije«. O tome koliko je, govoreći o filozofiji, moguće izbjeći tome da se pritom filozofira, bit će riječi u trećem poglavlju.

Također, taj kôd neće moći biti određen putem leksika ili sintakse kakvi se javljaju u filozofijskome diskursu.¹⁹ Tekst možemo nazivati filozofijskim čak i ako se u njemu ne javljaju uobičajeni filozofijski termini, kao što su »prapočelo«, »svrha«, »bitak« itd. Sintaksa nam je još od manje pomoći: moguće je u filozofijskim tekstovima npr. pronalaziti konstrukcije tipa »x je y z-a« (npr. »čovjek je biće prakse«), no one, naravno, nisu ograničene isključivo na filozofijski diskurs. Kôd filozofije bit će, dakle, nužno drukčije odrediti.

Sad se još potrebno nakratko suočiti s dva moguća prigovora. Prvo, moglo bi se ustvrditi da ovaj pokušaj opisa/analize filozofije,²⁰ ako čak sam i ne bi bio filozofijski po karakteru, ima filozofijske *pretpostavke* (kao i svaka znanost). Na koji način mislim da je moguće izbjeći taj krug, iznijet ću u 2.2. Drugo, moglo bi se prigovoriti da se filozofija jednostavno *ne može* na ovdje predloženi način istraživati, da ona tome izmiče. No, može li se ona na taj način istraživati ili ne, to se ne može znati *a priori*. Kako pokazuje Popper (1973.: 277), hipoteza da nekog zakona (pravila, principa) nema, ako je empirijska hipoteza, a ne metafizička dogma, upravo poziva na potragu za takvim principom kako bi je se opovrgnulo. U tome smislu, ako se ustvrdi

da kôda filozofije nema, to ostaje hipoteza što ju je moguće opovrći upravo pronalaskom (ispravnim opisom) takvoga kôda (tu hipotezu nikad nije moguće *dokazati, verificirati* – v. 2.5.). Prema tome, je *ne znam* može li se filozofiji pristupati na ovaj način, ali ću pokušati pokazati da može.

Naravno, slabija verzija ovog prigovora mogla bi glasiti kako je filozofija, kao npr. i književnost, jednostavno takav fenomen koji po svojoj prirodi nije podložan strogom opisu. To je u nekoj mjeri svakako točno, i svakako da egzaktnost u semiotičkome istraživanju nikad ne može biti tolika kao u prirodoznanstvenom. To proizlazi iz prirode značenja i ljudske znakovne proizvodnje općenito, a zašto je tome tako, morao bi biti predmet posebne rasprave. No, to što nećemo moći postići potpuno *egzaktan* opis ne znači da nije moguće uočiti i opisivati baš *nikakve* pravilnosti. Cilj je, u svakoj znanosti, *redukcija raznolikosti*, svodenje što većeg skupa pojava na što manji broj pravila kojima se ove mogu objasniti (konceptualno kontrolirati) – a mislim da je to moguće postići i ovdje.

Predmet ove analize bit će, dakle, korpus filozofijskih tekstova (tj. korpus tekstova »klasične« europske filozofije), iz kojih ću pokušati izdvojiti njihovu »gramatiku«, princip/e prema kojima su proizvedeni: njihov kôd; dakako, deduktivno-hipotetskim putem. Očito, radi se, kako je već rečeno, o jednom semantičkom istraživanju, barem po metodi, ako ne i po cilju ili predmetnome području (jer cilj je ovog istraživanja, barem u odnosu na standardno shvaćanje »semantike«, širi od njezinih ciljeva: on je, u krajnjoj liniji, putem analize filozofije i razrješenje filozofijskih problema kao takvih, koji, kako se uobičajeno smatra, prethode svakoj posebnoj znanosti; predmetno je područje, pak, uže: jedna posebna sfera značenja, uporabe jezika, naime, filozofijski diskurs). Stoga je potrebno postaviti, barem u vidu nacрта, jednu semantičku teoriju, koja će služiti kao oruđe i temelj analize što slijedi.

Postaviti semantičku teoriju, dakle teoriju o načinu funkcioniranja, u pogledu značenja, našeg središnjeg znakovnog, izražajnog sustava: jezika, kako bi se pristupilo filozofijskim problemima: to je, ustvari, Wittgensteinov program – kako u *Tractatusu* (»Većina pitanja i stavova filozofâ počiva na tome što mi ne razumijemo logiku našeg jezika«, 1987.: 4.003), tako i u *Istraživanjima* (»Glavni izvor našeg nerazumijevanja jest to da nam upotreba naših riječi nije *pregledna*«, 1998.: 122), makar ne u istom smislu u tim djelima (što se tiče protivljenju »teoriji« ili »sistemu« u *Istraživanjima*, v. 2.4.). Ako je filozofija jedan tip uporabe jezika, a za njezine se probleme, zasad intuitivno, pretpostavlja da nekako imaju više veze sa samim jezikom, nego što to imaju znanstveni problemi, to je razumljiv pristup. No, kao što će se još vidjeti, to je gotovo i jedina točka na kojoj se slažem s Wittgensteinom. Njegova semantička teorija imala je za konačnu svrhu pokazati *bесmисленост* filozofije, dok moja teži izložiti *strukturu njezina smisla*.

15
Za određenje ovih termina v. bilješku 21.

16
Usp. Popper (1973: 64–66).

17
Hegel (1987: 474–487).

18
Carnap (1979: 175).

19
Stoga taj kôd nije isto što i »funkcionalni stil« (usp. npr. Radovanović 1986: 166–175) – kôd filozofije ustrojavat će jednako filozofijske tekstove, neovisno o potencijalnim razlikama među njima u funkcionalnom stilu (npr. Nietzscheov *Zaratustra* i uobičajeni filozofijski tekst).

20
Opisati kôd filozofije=analizirati filozofiju.

1.2. *Pretpostavka analize: semantička teorija*

Teorija koju ću izložiti u ovome poglavlju neće biti ništa revolucionarno, niti posebno originalno (ona ovdje nije svrha nego sredstvo) – pokušat ću, ponajprije, sastaviti jednu koherentnu, a svrhama ovog istraživanja prikladnu, ekstrakciju meni poznatih dostignuća suvremene filozofije jezika, semantike i semiologije/semiotike.²¹ Dakako, mnoga pitanja (nadam se, ne baš sva) i danas su otvorena u tim disciplinama; mnogi problemi nemaju općeprihvaćenih rješenja (čak ni unutar jedne tradicije, npr. anglosaksonske analitičke, a kamoli ako se uzmu u obzir i druge); mnogi su termini i njihove definicije sporne. Probrat ću stoga ono što mi se čini prihvatljivim, uvjerljivim (tko će još govoriti o »dokazanosti«, »sigurnosti«?), za ovo istraživanje prikladnim, te kompatibilnim s ostalim biranim tezama i pretpostavkama. Kao što je napomenuto gore, to će biti samo nacrt, skica: stoga što svrha ovog rada nije semantičko istraživanje *per se*, a vjerojatno je da gotovo niti jedna od postavki te teorije neće biti takva da ne bi, ustvari, zahtijevala opsežno razmatranje i odgovor na suprotna ili različita stajališta. No, nadam se, ipak, da bi postavke teorije što slijedi trebale biti dosta otporna na obaranje, kao i to, da bi na potencijalne opasne kritike bilo moguće odgovoriti reformulacijom koja ne bi ugrozila dostignuća analize koja polazi od ove teorije.

Osnovne su postavke ove:

1. *Uporaba jezika oblik je djelovanja*. Nasuprot shvaćanju ranog Wittgensteina i Bečkog kruga, a prihvaćajući dostignuća kasnog Wittgensteina i Austina te njihovih nasljednika, jezik ne služi samo tome da se »opisuje«, »tvrdi«, iskazuje istinito ili lažno, već i tome da se njime na različite načine djeluje u svijetu: da se zahtijeva, moli, obećava, naređuje, prijeti, itd. »Riječi su i čini«, reći će Wittgenstein u *Istraživanjima* (1998: 546). Drugom terminologijom govoreći, ako je svaka uporaba jezika postavljena u okvir »lanca komunikacijskog procesa«, koji se sastoji od pošiljatelja, primatelja, kanala, konteksta, koda (jednog ili više njih) i same poruke, kontekst ne mora biti ono jedino na što je poruka usmjerena (to može biti i primatelj, kako uviđaju kasni Wittgenstein i Austin, ali i bilo koji drugi element lanca).²² Naravno, tvrdnje ima još uvijek svoje važno mjesto – ono, naime tzv. referencijalna uporaba jezika, dominira u nekim domenama, kao što su filozofijska i znanstvena, pa i književna (naravno, u pogledu filozofije i književnosti tad nastupaju problemi baš s tom referencijalnošću, ali o tome kasnije); no, ono je i oblik činjenja, kako ukazuje Austin (1994: 158). Ova je točka važna jer će analiza filozofijskog diskursa, koja slijedi u kasnijim poglavljima, ukazati kako neki tipovi filozofijskih iskaza ne mogu biti istovremeno u potpunosti značenjski i objašnjivi ako se shvate kao »tvrdnje o svijetu«, ili kao da nemaju nikakav poseban odnos prema primatelju.

2. *Kao osnovni elementi jezika mogu se uzeti riječi i rečenice*. Dakako, ni jedne ni druge nije moguće strogo definirati: kako povezati prijedlog »na« i imenicu »pri-po-vjed-ač-ic-a«, ili uzvik »Vatra!« s nekom krležijanskom rečenicom? Moguće je strogo definirati samo njihove elemente koji se dobivaju dvjema artikulacijama:²³ morfeme (na njih je podijeljena gornja imenica) i foneme. No, to nije bitno. U svakom je danom slučaju lako identificirati riječ ili rečenicu (prve su dane popisom, rječnikom, a druge oblikuje, u skladu s nekim ograničenjima, govornik). Termini »riječ« i »rečenica«, može se reći, označuju zapravo skupine fenomena povezane *porodičnim sličnostima*.²⁴

3. *I riječi i rečenice imaju značenje, koje se sastoji od sadržaja/smisla i referencije.*²⁵ Morris (1975.) smatra da termin »značenje« uopće nije potreban jednoj semantičkoj/semiotičkoj teoriji, za što nudi neke uvjerljive argumente. No, oni su vezani uz to što je njegova teorija strogo referencijalistička, što se pokazalo neodrživim kao teorija značenja.²⁶ Iz tog razloga, a i zbog uvriježenosti i široke rasprostranjenosti tog termina, ja ću ga rabiti, i to u ovoj njegovoj analizi koja se čini plodonosnom, potekloj od Fregea, točnije iz njegova poznatog teksta »O smislu i značenju« (Frege 1995: 167–194). Sadržaj, bilo riječi ili rečenica, pripada danom semiotičkom sistemu (ovdje: jeziku) i kulturni je proizvod, dok referencija leži izvan tog sistema²⁷ i može, ali ne mora, biti kulturni proizvod. Realno, taj sadržaj opstoji kao dio psihološke konstitucije govornikâ (stoga svediv na psihologiju-biologiju-kemiju-fiziku), no mi ćemo ga uzeti kao apstrakciju, dio semiotičkog sistema (koji je i sam apstrakcija), dakle kao stanoviti »idealni predmet«, dobiven kao neki prosjek (radi se o običnoj redukciji, formiranju idealiziranog modela, radi simplifikacije, kao i obično u znanostima; no, uvijek postoji prevodivost u »realnost«). Sadržaj nekog znaka (riječi, rečenice) opisiv je pomoću drugih znakova tog ili drugog semiotičkog sistema, koji tad imaju metajezičku ulogu (naravno, nikad ne postoje potpuni ekvivalenti, naime, dio sadržaja u parafrazi će uvijek biti izgubljen; zašto je tako, posebno je pitanje – možda zbog ekonomičnosti jezika, kojemu ne trebaju potpuni sinonimi). Dakako, jedini sistem na koji mogu biti prevedeni svi drugi, ali on, bez velikih gubitaka, ni u jedan, jest »prirodni« jezik. Ovdje je još važno reći da bilo koji smisljeni znak u jeziku mora imati plan sadržaja (što ne znači da mu mora odgovarati neka »ideja« – npr. indeksikal »ja« kao sadržaj imat će samo pravilo upotrebe, to da se odnosi na onoga koji govori; logički veznici poput »ne«, »i«, »ili« pak istinosno pravilo – uz moguću konotaciju, kao

21

Oko ovih bliskih termina postoji stanovita zbrka zbog različitih primjena. Izvorno, oni označuju isto: opću znanost o znakovima. »Semiologija« pripada europskoj strukturalističkoj školi, na liniji de Saussure-Barthes (među njima postoje oprečna stajališta o hijerarhijskom odnosu, ne, dakako, u vrijednosnom smislu, između semiologije i lingvistike – de Saussure (1977: 75) smatra semiologiju općom znanošću koja je, s obzirom na širinu predmetnog područja, nadređena lingvistici, dok je Barthes (1971: 318–319) smatra dijelom lingvistike u vidu translingvistike: lingvistike diskursa). »Semiotika« je vezana uz američke teoretičare Peircea i Morrisa. Kasnije je došlo do distinkcije semiologije kao opće znanosti od semiotikâ kao pojedinačnih znakovnih sistema, ili pak do takve distinkcije prema kojoj se semiologija bavi značenjima koja se prenose intencionalno, a semiotika onima kod kojih to ne mora biti slučaj. Ja pristajem uz izvornu distinkciju, gdje se termini rabe historijski, kako bi označili različite teorijske tradicije, te ih tako rabim i gore u tekstu, a kao opći termin za znanost o znakovima izvan neke posebne škole rabit ću termin »semiotika«, jer je možda manje opterećen historijskim asocijacijama (tako ga rabi i Lotman 2001, te Nöth 2004). Za semantičko istraživanje, poput onog koje je prvenstveno na djelu u ovome tekstu,

može se reći da je, u smislu njegova *genus proximi*, semiotičko (u skladu s podjelom semiotike na sintaksu, semantiku i pragmatiku, v. Morris 1975; ono nije uželingvističko, jer transcendirâ kako pojam jezika u njegovu lingvističkom doseg, baveći se »drugostupanj-skim« kodovima, tako i uobičajena ograničenja koja si lingvistika kao znanost postavlja).

22

Usp. Jakobson (1966) i Škiljan (1985, 1994).

23

Usp. Martinet (1982).

24

U strogom smislu, rečenice nisu »elementi« jezika, nego se proizvode pomoću znanja tog jezika. No, gornja tvrdnja hoće samo reći da se središnjim čimbenicima u izučavanju jezične komunikacije mogu smatrati riječi i rečenice.

25

Usp. Saeed (2000: 32).

26

Usp. Saeed (2000: 30–32).

27

Osim za autoreferencijalne termine, poput »riječ«, ili rečenice poput »Jezik se sastoji od riječi i rečenica«. Oni su problematični, no ne mislim da se radi o paradoksu.

temporalnost u »i«), no ne nužno i referenciju: klasa predmeta na koje se odnosi može biti prazna. Nedostatak referencije može se shvatiti kao tip defekta, za neke riječi (to su ove iz sljedećega odlomka), dok su druge (logički veznici, kvantifikatori, prijedlozi) jednostavno intrinzično ne-referirajuće, pridonoseći značenju rečenice u kojoj se nalaze na drugi način.

Za riječi, imati plan sadržaja jest nužan i dovoljan uvjet smislenosti. Kod rečenica, čini se da postoji još jedan uvjet: nenarušavanje, ne logičkih, već gramatičkih pravila. Rečenica »Matematika nije matematika« narušava pravilo neproturječnosti, no još uvijek možemo reći da je smisljena (u neku ruku je razumijemo, svakako u većoj mjeri nego rečenicu na kineskome, ako nismo govornici kineskoga); rečenica »Ima ljudi, ali nema čovjeka« osobito, jer će lako dobiti sekundarnu interpretaciju u vidu implikature.²⁸ No, rečenice »Matematiku su matematike« ili »Čovjeka svakom nije čovjeku« više nisu smisljene, jer narušavaju gramatička pravila. Poštovanje logičkih pravila uvjet je mogućnosti istinitosti, ali je poštovanje gramatičkih uvjeta mogućnosti smislenosti. No, budući da se može reći da narušavanje gramatičkih pravila, ustvari, ometa formiranje plana sadržaja rečenica (jer riječi nisu dovedene u razumljiv odnos), slijedi da »imati plan sadržaja« jest nužan i dovoljan uvjet smislenosti i za rečenice.²⁹

Što se tiče pitanja o tome što je minimalna jedinica značenja, smatram, suprotno Miščeviću (2003), da je to riječ, odnosno još preciznije, morfem. Teza da je najmanja jedinica značenja rečenica čini mi se: (1) intuitivno netočnom (razumijem riječi i izvan konteksta); te (2) logički apsurdnom: kad riječ ne bi imala nikakva značenja na razini sistema, ne bi ga mogla imati niti na razini rečenice. Radi se prije o *aktualizaciji* značenja riječi na razini rečenice (usp. Martinet 1982.: 81), odnosno o tome da *designati* riječi u rečenici postaju *denotati* (Morris 1975.: 20–21). Čak i riječ poput »ili« ima značenje izvan konteksta (bez obzira na to što ga prosječni govornik neće moći lako navesti) – razlikuje se od neke ne-riječi poput »abc«. To je značenje pravilo uporabe.

4. Referirajuće, a »punoznačne«³⁰ riječi mogu se logičko-semantički podijeliti na vlastita imena i predikate.³¹ Prema Quineu (1999), ta razlika leži u njihovoj »gramatičkoj« (misli se: logičkoj) ulozi: naime, na ulozu u predikaciji, sudu (opće forme: $F(a)$ ili $F(a,b)$). Može se reći i to da će se predikat, kao opći izraz, odnositi bilo na koji predmet ili skupinu predmeta³² koji imaju svojstva što ih specificira njegov sadržaj (kako zapravo »izgleda« taj sadržaj nije jednostavno pitanje), dok će vlastito ime, kao singularni izraz, uvijek birati najviše jedan predmet.³³ Na razini referencije, možemo stoga reći, imena imaju referente, a predikati ekstenzije (naravno, kako je napomenuto gore, klasa tih objekata može biti prazna; to će se pokazati važnim u analizi filozofijskog diskursa). Na razini sadržaja, reći ćemo da postoji denotativni (onaj »primarni«, kognitivni/konceptualni/logički) sadržaj, kao i ostali tipovi: konotativni, socijalni, afektivni, reflektirani i kolokativni.³⁴ Kad je riječ o predikatima, to može »lakše proći«,³⁵ no rasprava o tome imaju li imena sadržaj, odnosno sastoji li se njihovo značenje i od nečega više nego samog referenta, jedna je od velikih i još nerazriješenih rasprava u anglosaksonskoj filozofiji jezika.³⁶ Ja ću ovdje, i to kako zbog plauzibilnosti takve teze samo po sebi, tako osobito zbog njezine neophodnosti ako ima biti objašnjen filozofijski diskurs, zastupati stajalište kako vlastita imena imaju sadržaj, te tako stati na stranu Fregea (pa djelomično i Russella), nasuprot Kripkeu i, posebice, teoriji »izravne referencije«. ³⁷ Ozbiljni problemi nastu-

paju kad treba navesti opći oblik sadržaja vlastitih imena, no također i kad se smatra da ona uopće nemaju nikakva sadržaja, već da stoje samo kao etikete za svoje referente. Ovo drugo stajalište, u svojoj strogoj verziji, apsurdno je: mnogo bi imena prema tom shvaćanju bilo lišeno bilo kakvog značenja (npr. »Raskoljnikov«), dok bi rečenica »George Eliot=Mary Ann Evans« značila da je George Eliot ona sama, što ne može biti ono što se zapravo želi reći tom rečenicom. Prvo stajalište ima svoje probleme s navođenjem, kako je gore rečeno, općeg oblika tog sadržaja (je li on »pojam«, »određeni opis«, više njih), no čini se da će ga, osobito za imena bez referenta, kako ne bi bila u potpunosti lišena značenja, a rečenice u kojima se nalaze »besmislene«, biti potrebno pretpostaviti u vidu nekog fluidnog skupa određenih opisa ili kontekstâ pojavljivanja.

5. Rečenice kao svoj sadržaj imaju kompleks sadržaja u njima prisutnih riječi, a kao svoju referenciju neku situaciju ili »stanje stvari« (»činjenicu«). U prvom dijelu ove teze pristajem uz Fregeovo i, unekoliko, Russellovo shvaćanje (Lycan 2001. to zove propozicionalna/sudna teorija značenja), osim što smatram da u taj sadržaj ulaze i drugi tipovi, a ne samo denotativni sadržaj uporabljenih riječi. Ne mogu prihvatiti, inače popularnu, teoriju uvjetâ istinitosti kao teoriju značenja rečenicâ,³⁸ jer se čini da je ta teorija primjenjiva samo na deskriptivne rečenice, i to one empirijskog karaktera (a to dvoje nije isto, kao što ću pokazati malo niže). Drugi dio teze nije neposredno problematičan sa stajališta analitičke filozofije, ali jest po sebi. Što je ta situacija, »stanje stvari«? Wittgenstein će reći: veza ili konfiguracija predmeta.³⁹ No, postoje li ta stanja stvari kao takva potpuno nezavisno od govorećega subjekta, kao što pretpostavlja Wittgenstein? Uzmimo dvije rečenice:

28

Usp. Grice (1991). Ta rečenica, doslovno uzeta, ima formu »p i ne-p«, no zapravo je, kako će svatko odmah i shvatiti, treba interpretirati tako da zapravo kaže, otprilike: »Ima ljudskih bića, ali ne udovoljavaju sva etičkim kriterijima koji se postavljaju pred njih« (deskriptivni i normativni sadržaj riječi »čovjek«).

29

Stoga bi se moglo reći kako se za bilo koju realnu ili potencijalnu rečenicu utvrđuje, prvo, je li smisljena ili besmisljena (ovisno o poštivanju gramatike), zatim, ako je smisljena, je li logična ili nelogična (ovisno o poštivanju logike), te naposljetku, ako je logična, je li istinita, neistinita ili neodlučiva (ovisno o odnosu sa »stvarnošću«; za analitičke rečenice o kojima v. postavku 5, kao i za njima suprotne kontradikcije, već se na razini logičnosti može utvrditi istinitost, odnosno neistinitost). Slijedeći Russella (1956b), ovdje namjerno ne govorim o *svim rečenicama*.

30

One koje nemaju kontekstualno uvjetovanu referenciju, poput indeksikalâ (»ja«, »ti«, »ovdje«, »sada«).

31

Gramatički, dakako, dijelit će se na imenice, glagole, pridjeve, i brojeve, pa će vlastitim imenima odgovarati brojevi i dio imenica, a predikatima preostali dio imenica, glagoli i

pridjevi. Gramatička podjela riječi ravna se prema morfologiji.

32

Naravno, kod predikata koji su gramatički glagoli, ti »predmeti« bit će zapravo radnje ili stanja.

33

Naravno, predikati često u danom kontekstu igraju ulogu vlastitih imena (»Ova rijeka je duboka«; Quine 1999. sintagmu »ova rijeka« naziva pokaznim singularnim izrazom).

34

Usp. Leech (1990: 2. poglavlje). Za distinkciju među dvama tipovima konotacija usp. Žanić (2004).

35

Dakako, ti sadržaji povezani su različitim relacijama, čineći našu »konceptualnu mrežu« (kasnije ću reći: »model«).

36

Za dobar suvremeni pregled usp. Lycan (2001).

37

Usp. Lycan (2001), Frege (1995), Russell (1956, 1980), Kripke (1997).

38

Usp. ponajprije Davidson (2000).

39

U *Tractatusu* (1987: 2.01).

- (1) »Onaj pas trči« i
(2) »Ono crno maše repom«

(pod pretpostavkom da u danome trenutku »pas« i »ono crno« imaju istog referenta, i da se na obje rečenice pristaje kao na istinite). Što je u onome na što se te rečenice odnose nezavisno od govorećega subjekta i njegovih rečenica, a što nije? Počnimo ovako: rečenica svojim sadržajem specificira situaciju, odnosno skup okolnosti koji bi je, ukoliko se potvrdi da jest kao što ona tvrdi, učinio istinitom.⁴⁰ Te okolnosti, s obzirom na podjelu referirajućih riječi u postavci 4 na vlastita imena (odnosno njihove kontekstualne ekvivalente) i predikate, sastoje se u tome da neki predmeti imaju neka svojstva ili stoje u nekim odnosima. No, naravno, budući da univerzum nije strogo artikuliran u situacije, odnosno rečenicama ne odgovaraju međusobno jasno razdvojene situacije (kako to misli Wittgenstein), rečenice te situacije u neku ruku »konstruiraju« kao situacije – izdvajaju one zone univerzuma i ona svojstva tih zona koje su relevantne za njihovu istinitost ili neistinitost. Stoga se za rečenice može reći da su modeli – semiotičke reprezentacije koje, u neku svrhu (jer žele govoriti o ovome, a ne o onome), ali i nužnošću (jer je univerzum beskonačan, a rečenice ne), ističu neke zone i svojstva univerzuma, zanemarujući druga.⁴¹ U tom smislu, za naše rečenice (1) i (2) može se reći da specificiraju dvije različite situacije, koje onda, kao situacije, nisu od njih neovisne, iako se u danom primjeru odnose na istu fizičku »stvarnost«, koja pak jest od njih i govorećeg subjekta nezavisna⁴² (naravno, izvan ovdje navedenog konteksta iskazivanja, one se ne moraju odnositi na istu stvarnost – rečenica (2) može se odnositi i na crnu mačku, iako mačke obično ne mašu repom).⁴³

Ako se ta situacija, skup okolnosti, i realno potvrdi, rečenica je istinita, te se može reći da ima pravu referenciju. Za neistinitu rečenicu, reći ćemo da ima »defektnu« referenciju, tj. da identificira neke predmete,⁴⁴ ali im pripisuje svojstva koja zapravo nemaju ili odnose u kojima ne stoje.

No, ima više tipova rečenica koje uopće ne mogu biti istinite ili neistinite na ovaj način, jer uopće ne mogu imati referenciju. Među njima su ne-deskriptivne rečenice, takve koje uopće ne tvrde neki skup okolnosti, tj. da neki predmeti imaju neka svojstva ili odnose (iako navođenje takvog skupa okolnosti može biti dio njihova sadržaja⁴⁵); one su, kako bi rekao Austin (1994), uspješne ili neuspješne (happy/unhappy), ovisno o uvjetima uporabe.

Još jedan tip rečenica koje nemaju referenciju jesu analitičke rečenice (i njima suprotne kontradikcije), koje su istinite⁴⁶ samo po svojoj logičkoj formi (»Kiša pada ili ne pada« = p ili ne-p) ili po sadržaju individualnih, u njima uporabljenih, riječi i njihovim odnosima (»Sve su majke žene«). Poseban status i određenje tog tipa rečenica – koje dobivaju svoju jasnu definiciju kod Kanta (1984), a kao posebna klasa javljaju se prethodno kod Humea (1988) i Leibniza (1980) – doveo je u pitanje u svome utjecajnom tekstu Quine (1963), no opozicija analitičko/sintetičko i danas je, ipak, a mislim i s pravom, u uporabi.⁴⁷

Naposljetku, postoje takve rečenice koje su deskriptivne, dakle tvrde neki skup okolnosti koji bi ih, ako se potvrdi, učinio istinitima, ali budući da te okolnosti nisu empirijske (odnosno nisu dostupne promatranju niti su interpretabilne kao nešto što jest), nikad se ne može znati jesu li te rečenice istinite ili ne. To su, dakle, deskriptivne, ne-empirijske rečenice. Radi se o tome da one ili ne identificiraju nikakve empirijske predmete ili, pak, da ih identificiraju, ali im ne pripisuju empirijska svojstva ili odnose. Pokazat će se da je jedan dio rečenica koje proizvodi filozofijski diskurs toga tipa.

6. *Postoje semantičke strukture koje se mogu izučavati bez bilo kakvog izravnog odnosa prema referenciji, ili čak i prema primatelju (a da se ne radi o analitičkim rečenicama).* Takve je strukture analitička filozofija gotovo u potpunosti zanemarila (zbog svojih vlastitih preokupacija i pretpostavki; zato je ponudila neke druge prednosti⁴⁸), ali se njima iscrpno bavila kontinentalno-europska strukturalistička semiologija i teorija diskursa, ponajprije na polju književnosti, za koju se kaže da je »drugostupanjski jezik«, odnosno da je ustrojena prema jeziku/kôdu koji se nadograđuje na prirodni jezik. Te strukture omogućene su time što značenje rečenica nije iscrpljeno referencijom ili uvjetima istinitosti, a njihov tip, odnosno tip kôda prema kojem se formiraju, određuje tip diskursa. Naratologija je ponudila opis takvih struktura za pripovjedni tekst.⁴⁹ U potrazi za kôdom filozofije, koji mora biti ovog, »drugostupanjskog« tipa, ona nam, nažalost, ne može mnogo pomoći, jer je filozofijski tekst nefabularan,⁵⁰ osim nekih iznimaka, kao što su Platonovi dijalozi i, na manje očit ali interesantiji način, Hegelovi tekstovi. No, potraga za kôdom filozofije, kao kôdom različitim od, ali utemeljenom na prirodnojezičnom kôdu, predmet je ovog istraživanja.

2. Semantika filozofijskog teksta

2.1. Kant i Wittgenstein

Prije nego prijedem na razmatranje toga kako bi mogao izgledati taj kôd filozofije, potrebno je suočiti se s kompleksnim i provokativnim stavovima o

40

To su njezini uvjeti istinitosti. No, oni ne iscrpljuju značenje rečenice jer, prvo, ona ima svoj imanentni sadržaj, i, drugo, postoje rečenice koje ne navode nikakve uvjete istinitosti, kao što će se vidjeti malo dalje.

41

Termin »model« rabim u značenju u kojem se rabi u semiotici, usp. Lotman (2001), Skiljan (1985). Rabi ga i Wittgenstein u *Tractatusu* (1987: 2.12), u sličnom značenju.

42

To je jedna od pretpostavki moje »metafizike« (v. 2.2.).

43

Ovime pokušavam posredovati između realizma i antirealizma (Mišćević 2003), odnosno referencijalnog i reprezentacijskog pristupa (Saeed 2000).

44

Dakako, i predmeti su, kao i situacije, zapravo velikim dijelom naši konstrukti (s obzirom na izmjenu stvari u prirodi, koja ukida jasne granice unutar te prirode), a konstruiraju ih imena i neki od predikata (oni kojima u gramatičkoj podjeli riječi odgovaraju imenice).

45

U ovome smislu: rečenica »Marko Ivanu daje čekić« tvrdi jedan skup okolnosti, dok rečenica »Marko, daj Ivanu čekić!« samo navodi taj isti skup okolnosti kao ono što zahtijeva da bude. Razliku čini forma predikata »dati«, koja određuje njegov različit sadržaj

(naravno, i »čekić« je predikat, no u ovome slučaju, odnoseći se na neki konkretni čekić, može se uzeti kao ekvivalent vlastitog imena).

46

Vidi se da »istina« zapravo također ima porodicu značenja.

47

Usp. Saeed (2000: 86–90).

48

Npr., bolju analizu problema istinitosti rečenica (u strukturalizmu gotovo nepostojeću). Prednosti i nedostaci analitičke filozofije proizlaze iz toga što je ona prvenstveno teorija *apofantičkog logosa*, a strukturalizam-semiologija *poetičkog i retoričkog*.

49

Usp. npr. Biti (1992), Barthes (1992), Barthes (1974), Culler (2001).

50

Za karakterizaciju i opoziciju između fabularnih i nefabularnih tekstova: usp. Lotman (2001: 315–317; on ih naziva sižejnima i nesizejnima, što je, mislim, pogrešno, jer svaki tekst po definiciji ima siže, no pitanje je ima li fabulu). Ukratko, može se reći kako nefabularni tekst ima statični, klasifikacijski karakter, utvrđuje neko stanje stvari, dok fabularni ima procesualni karakter, prikazuje neku promjenu stanja stvari, pretpostavljajući unutar sebe neki nefabularni sloj čija određenja njegovo »kretanje« negira, ruši.

prirodi i ulozi filozofije, što su ih zastupala dvojica velikih i po mnogočemu bliskih filozofa: Immanuel Kant i Ludwig Wittgenstein. Mislim da je moguće ustvrditi kako je zapravo glavni životni napor ove dvojice filozofa (tako ih nazivam, iako još nije utvrđeno *što* je filozofija) bio usmjeren na istu temu, na isti problem – naime, na problem *mogućnosti* i *legitimnosti* filozofije. Njima su obojici doprli do svijesti teški problemi slični onima o kojima je bilo riječi u prvome poglavlju, pitanja koja su samu filozofiju žestoko stavila u pitanje, i stoga su, svaki na svoj način, odlučili provesti *kritiku*, naime, odrediti legitimni i nelegitimni govor, tj. *razgraničiti* ih, *razlučiti* ih – i na tom bojnom polju učiniti razvidnim može li filozofija opstati ili mora, kako će zaključiti Wittgenstein, biti zauvijek napuštena kao varka uma. Stoga i Kant – u terminima tradicionalne spoznajne teorije i vukući korijene kako iz kontinentalnog racionalizma tako i iz britanskog empirizma – i Wittgenstein – novom metodologijom teorije jezika i konstituirajući zajedno sa svojim učiteljima Fregeom i Russellom veliki metodološki zaokret u filozofiji pod nazivom *linguistic turn* – i jedan i drugi, dakle, pišu samo propedeutiku, »traktat o metodi«;⁵¹ obojica žele provesti *pedagogiju*, *higijenu uma*, *izvesti mišljenje na pravi put*. Kako kaže Kant, cijeli taj napor ima posla samo s »negativnom korišću«.⁵² Čitav će se njihov pothvat moći ustvari okarakterizirati kao *delimitacija filozofije*, i to, ako malo »rastegnemo« riječ, u tri smisla: a) delimitacija kao njezino *razgraničenje* od drugih djelatnosti (prvenstveno od znanosti – Wittgenstein); b) kao njezino *ograničenje* na njoj dostupno područje (kod Kanta, to je apriorno bavljenje samo apriornim načelima uma u spoznaji i djelovanju, dok Wittgenstein – kao i Kant što se tiče spoznaje koja se ne bavi uvjetima iskustva – općenito ograničuje svako moguće znanje, svaki legitimni iskaz na empiriju, a smatrajući tradicionalnu filozofiju djelatnošću s bitno drugim ciljevima, nju proglašava besmislenom); i c) kao *razgraničenje* unutar nje same (kod Kanta – teorijsko i praktičko, osjetilni svijet i svijet slobode, itd.). Na svome putu može se reći da obojica provode svojevrsan »kopernikanski obrat« kad shvaćaju da nije problem kako dati odgovor, nego je problem *moгу li se pitanja uopće postaviti*.⁵³

Sad ću nakratko obratiti pozornost na to kako su stvari postavljene u misaonim okvirima ove dvojice filozofa, upućujući samo na neke podudarnosti i razilaženja koja se čine važnima. Prethodno, dvije primjedbe. Prva se tiče toga da u svome »delimitacijskom« naporu Wittgenstein ne želi, poput Kanta, povući granicu *mišljenju*, već *izražavanju misli* – kako kaže u predgovoru svome *Tractatusu logico-philosophicus* (na koje djelo ću se ovdje pretežno pozivati⁵⁴):

»Knjiga će, dakle, povući granicu mišljenju, ili točnije – ne mišljenju, nego izražavanju misli: jer da bismo povukli granicu mišljenju, morali bismo moći misliti s obje strane ove granice (morali bismo dakle moći misliti ono što se misliti ne može)« (1987: 23)

Drugo: kako je već naglašeno, moja intencija u razmatranju prirode filozofije nije, kao u slučaju Kanta i Wittgensteina, izvesti filozofiju »na pravi put«, provesti higijenu i propedeutiku, već samo opisati (analizirati) *ono na što sam naišao*, »ostavljajući sve kakvo jest« (kako bi rekao Wittgenstein u *Istraživanjima*, 1998: 124). Želim samo doprijeti do toga *o čemu je u filozofiji uopće riječ*. No, da takvo »izvođenje na pravi put« zapravo nema smisla, vidljivo je iz toga što i Kant i Wittgenstein zapravo filozofiraju, i to upravo i bitno, na isti način kao i njihovi prethodnici (tj. produciraju svoje tekstove prema istome kôdu). O tome će još biti riječi.

2.1.1. Svijet i spoznaja u Kanta i Wittgensteina

Osnovna razlika između Kantove i Wittgensteinove spoznajne teorije⁵⁵ može se formulirati kao razlika između *uobličavanja* i *odslikavanja*. Kant, potaknut Humeovim skeptičkim dovodenjem u pitanje onoga što smo mislili da nalazimo u svijetu, osobito kauzalnosti, u svome slavnom konstruktivističkom istraživanju transcendentálnih, apriornih uvjeta naše spoznaje, uvjeta mogućnosti iskustva koji, dakako, prethode svakom iskustvu. Stoga on uvodi prostor i vrijeme kao forme osjetilnosti, kao uvjete zrenja za moguće iskustvo, te kategorije kao pojmove razuma (*der Verstand*), kao uvjete mišljenja za moguće iskustvo, posredstvom kojih svaka spoznaja uopće i nastaje. Prostor i vrijeme, kauzalnost i ostale kategorije, stoga, nisu svojstva samih stvari, nego su dio naše mentalne konfiguracije, naši subjektivni oblici zrenja i mišljenja, koji obavljaju dvostruku sintezu naših osjetnih sadržaja. Spoznaja, dakle, nije drugo nego *uobličavanje*, putem naših apriornih spoznajnih *formi*, građe koja aficira naša osjetila. Wittgensteinova, pak, slavna teorija odslikavanja kao oblik, i to prilično kanonski, teorije korespondencije (za Kantovu se teoriju istine smatra da se može klasificirati kao ublaženi oblik teorije koherencije, s posebnim mjestom za osjetne sadržaje, iako se u *Kritici čistoga uma* mogu naći i tragovi teorije korespondencije⁵⁶) sastoji se u ideji strukturalnog izomorfizma između suda (stava, *Satz*) i činjenice. Dok je, prema Kantu, svijet »suma pojava« (1984: 311), dakle naših predodžbi, »uoblikâ«, prema Wittgensteinu on je cjelokupnost činjenica ili stanja stvari, kao od nas neovisnih konfiguracija ili veza predmeta. Ovo »cjelokupnost«, dakle ideja da je riječ o skupu, a ne o sustavu, dobit će jasniji smisao kad Wittgenstein iznese svoja shvaćanja koja su vrlo bliska Humeovima, naime shvaćanja o indukciji kao navici pretpostavljanja najjednostavnijeg zakona koji se može uskladiti s našim iskustvima, navici koja ne daje toj pretpostavci nikakav legitimitet, stoga kauzalnosti kao praznovjerju, a tzv. prirodnim zakonima kao iluzijama da su objašnjenja prirodnih pojava. Wittgenstein se, očito, u nekoj mjeri vraća na pretkantovske pozicije, ali mi ne možemo reći da mu to ide na štetu – on će jednostavno odbiti jednu moguću sintezu koju Kant omogućuje, ali kao čisto subjektivnu. Uglavnom, zastupajući logički atomizam koji u nekoj mjeri preuzima od Russella, Wittgenstein će vidjeti svijet kao skup međusobno neovisnih atomskih činjenica (koje mogu biti sklopljene u veće, molekularne činjenice), kao skup onoga »što je slučaj«, a uloga će jezika biti ta da si mi u njemu sačinjavamo

⁵¹ Kant (1984: 16).

⁵² Kant (1984: 319).

⁵³ Usp. bilješku na str. 231 Kanta (1984), gdje se kaže: »Na pitanje (...) ne može se doduše odgovoriti (...), ali se zacijelo može odgovoriti da samo pitanje ne znači ništa...«

⁵⁴ Odnos između *Tractatusa* i *Istraživanja* mogao bi se opisati kao odnos mlade, tvrdoglave genijalnosti i jedne zrelije mudrosti. *Tractatusu* će, i njegovu sadržaju, upravo zbog provokativne tvrdoglavosti koja ga karakterizira, u ovom tekstu biti posvećeno znatno više pozornosti; stavove iz *Istraživanja* navodit ću

tamo gdje mi se to čini uputnim, no detaljnije razmatranje razlika između pozicija izloženih u tim dvama djelima nije predmet mojeg teksta.

⁵⁵ Wittgenstein se ne bi složio da u *Tractatusu* ima spoznajne teorije, no to je zato što on spoznajnu teoriju shvaća kao *psihologiju spoznaje* (v. 1987: 4.1121); ako se epistemologiju shvati kao *logiku spoznaje*, koja se bavi opravdanjem iskazâ, kako to čini Popper (1973: 65), onda je svakako ima.

⁵⁶ Usp. npr. Kant (1984: 359): »Istina se pak osniva na suglasnosti s objektom.« Inače, usp. Hale (2000: 13. poglavlje).

»slike činjenica« (1987: 2.1). Radi se, dakle, o »odslkavajućem unutarnjem odnosu koji postoji između jezika i svijeta« (1987: 4.014), pri čemu se radi o podudarnim strukturama suda i činjenice, tj. analognim konfiguracijama elemenata jednog i drugog, koji si međusobno odgovaraju (imena i predmeta). O tome je li ta struktura podudarna ovisit će istinitost i lažnost suda, no ono što sud mora imati zajedničko sa svijetom da bi ga uopće mogao odslikati jest logička forma, koja će se u nastavku pokazati vrlo važnom.

Kod Wittgensteina imamo, dakle, dani skup *činjenica* koje *odslkavamo* u odnosu 1:1 (što je kasnije u analitičkoj filozofiji prouzročilo mnoge probleme, a i Wittgenstein je u svojim *Istraživanjima* napustio ovu krutu sliku jezika kao strogo deskriptivnog i u odnosu na svijet postavljenog jednoznačno, no to sada nije naša tema), a kod Kanta svijet *pojava* koje *stvaravamo*, proizvedeni svijet. Ipak, i Wittgenstein će dopustiti nešto apriorno, transcendentno – to je, naime, logika koja »pokazuje logiku svijeta u tautologijama«, naime od iskustva neovisnim, a priori istinitim sudovima.

2.1.2. Granice našeg svijeta

I što je onda s delimitacijom legitimnog diskursa? I Kant i Wittgenstein insistiraju, kako je i ranije jasno naznačeno, na *granicama* (»Filozofija se sastoji upravo u poznavanju granica« reći će Kant u prvoj *Kritici*, 1984: 325), a čini se da kažu ustvari o njima gotovo isto ako se formulira na ovaj način (s uvažavanjem *linguistic turn*-a): »Granice moga spoznajnog aparata jesu granice moga svijeta«, odnosno »Granice moga jezika jesu granice moga svijeta«. ⁵⁷ Postojat će, naravno, značajne razlike. Ono što u Kantovu okviru ostaje izvan našeg dosega jest ta famozna »stvar po sebi«, supstrat naše spoznaje, ali koju nam naš mentalni aparat koji stvara iskustvo zauvijek ostavlja nedostupnom – aparat koji omogućuje iskustvo oblikuje pojave koje mi jedino i spoznajemo, ostavljajući ono čega su one pojave, ono čega je ono iskustvo, potpuno nedodirljivim. U Wittgensteinovu, pak, horizontu, stvari stoje ovako (ovo je moja interpretacija, možda i reinskripcija teksta koji je, iako daje dojam težnje izrazitoj preciznosti, zapravo vrlo zbrkan i nejasan u mnogim svojim aspektima): ako je jezik svojom formom analogan svijetu kao cjelokupnosti činjenica i njihove se granice podudaraju, onda je neizrecivo, i stoga nedostupno, jer je nedostupno odslikavanju, troje: 1. zajednička logička forma jezika i svijeta; 2. ono što leži izvan tih granica, što nema tu logičku formu (vrijednosti, smisao, etika); te 3. ono što bi se moglo vidjeti kad bi se bilo s druge strane tih granica: svijet kao cjelina. Stoga se i u Kanta i u Wittgensteina (osim onog apriornog, koje nema veze sa svijetom) sve znanje tiče dane empirije kao cjelokupnosti činjenica/pojava, dok težnja »stvarima po sebi« – onome nadiskustvenome, odnosno bilo čemu *višem*, iako je ta težnja (transcendentne uporabe kategorija), prema Kantu, sasvim prirodna i možda neizbježna – mora rezultirati u proturječjima (Kant), odnosno besmislicama (Wittgenstein), u zaplitanju duha u samome sebi bez izlaza, kako se pokazuje u Kantovim antinomijama čistoga uma. Budući da je tradicionalnu filozofiju karakterizirala upravo takva težnja, ona mora biti proglašena u svojoj cjelini zabludom, s time da Kant želi svojim pothvatom tek omogućiti legitimnu filozofiju (kao metafiziku prirode i metafiziku ćudoreda, koje se bave čistim umskim načelima), dok će Wittgenstein kao legitimni diskurs dopustiti isključivo prirodnu znanost.

»Cjelokupnost istinitih sudova jest (...) cjelokupnost prirodnih znanosti. Filozofija nije jedna od prirodnih znanosti.« (1987: 4.11, 4.111).

Ipak, i Wittgenstein će ostaviti filozofiji neku ulogu – to će biti uloga *stalne kritike kao »kritike jezika«* (4.0031), aktivnosti koja, dok se sama ne može iskristalizirati u sudove, služi »razjašnjavanju sudova« i onemogućenju zapadanja u pseudoprobleme tradicionalne filozofije. Tu svakako postoji, čak i leksička (kao, uostalom, i kod riječi »granice«), podudarnost s Kantovim insistiranjem na nužnosti stalne kritike. Dodajmo još kako u *Istraživanjima* Wittgenstein govori o tradicionalnoj filozofiji kao *bolesti*, a ispravnoj, jedinoj mogućoj filozofiji, kao *terapiji*, kao, iako on to tako ne formulira, ironijsko-majeutičkoj djelatnosti koja razotkriva filozofijske probleme kao pseudo-probleme nastale zbog nerazumijevanja »logike jezika«, te ih ukida. »Što je tvoj cilj u filozofiji?«, pita Wittgenstein sam sebe, te odgovara: »Muhi pokazati izlaz iz muholovke« (1998: 309).⁵⁸ Također, i Kant i Wittgenstein reći će kako se filozofija, a to je zacijelo zbog gornjih razloga, može samo vježbati, ali nikad naučiti.

I Kant i Wittgenstein uspostaviti će, dakle, neko *drugo*, kod Kanta kao »stvar po sebi«, kod Wittgensteina kao, kako on kaže, »ono mistično«, koje svakako postoji, ali je znanju nedostupno (kod Wittgensteina ono se može samo »pokazivati«). I stoga će obojica uspostaviti podudarnu dihotomiju između *dva »svijeta«*: to je, na jednoj strani, »svijet« pojava o kojima postoji znanje, odnosno »svijet« činjenica koje su izrecive, a na drugoj, »svijet« stvari po sebi, odnosno »svijet« neizrecivih ne-činjenica, onoga mističnog. Pa ipak, postoji jedna ključna razlika – dok za Wittgensteina postoji samo jedna izrecivost, samo jedna legitimna uporaba jezika/uma, u kojoj je između jezika i svijeta kao cjelokupnosti slučaja uspostavljen znak jednakosti, Kant ono što je nedostupno *teorijskome umu* čini dostupnim u sferi *praktičkoga*. Uvođenjem, dakle, te dvostruke uporabe uma, Kant će spasiti svoj »drugi svijet« nadosjetilnoga i idejama slobode volje, besmrtnosti duše i savršenog bića što ih proizvodi um (*die Vernunft*) – a koje mu u njegovoj teorijskoj uporabi ostaju samo problematičnima – podariti legitiman status kao regulativnim načelima u etici (a one imaju i ulogu u spoznaji opet kao regulativna načela koja vode razum radi određenog jedinstva i omogućuju najvišu sintezu razumskih spoznaja).

(Razmatranje započeto u ovome tekstu bit će nastavljeno u sljedećem, pod naslovom *Semantičke strukture filozofije: kozmopoetički oblici.*)

57

Slavna Wittgensteinova formulacija (1987: 5.6).

58

Dakako, to u čemu točno leži problem (tradicionalne) filozofije, Wittgenstein će različito obrazložiti u dvama svojim ovdje spomenutim djelima, ovisno o fundamentalno različitom shvaćanju jezika i njegova semantičkog funkcioniranja. U oba se slučaja radi o nekakvom narušavanju pravila jezika kojemu je filozofija sklona, no dok se u *Tractatusu* ta pravila svode na to da su sudovi *slike činje-*

nica (imena imaju značenje kao predmet na koji se odnose, a stavovi smisao kao okolnosti pod kojima su istiniti), pa se jezik jednostavno »lomi« i postaje besmislenim kad se pokušava rabiti da bi se govorilo o filozofijskim stvarima (koje nisu »činjenice«) – u *Istraživanjima* ta su pravila vezana uz »prirodu«, nesvodivu mnogostrukost i indeterminabilnost jezika, koju filozofija ne razumije (a ići protiv te mnogostrukosti bilo je, kako sam kaže, upravo ono što je bilo svojstveno i njemu u *Tractatusu*).

Literatura

1. Kant i Wittgenstein

a) izvorna djela

Kant, I. 1976 (1790)⁵⁹: *Kritika moći sudenja*. Zagreb: Naprijed (njemačko izdanje: *Kritik der Urteilkraft*, Werkausgabe Band 10, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1977).

Kant, I. 1984 (1781): *Kritika čistoga uma*. Zagreb: Matica hrvatska (njemačko izdanje: *Kritik der reinen Vernunft*, Werkausgabe Band 3 und 4, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1976).

Kant, I. 1990 (1788): *Kritika praktičkog uma*. Zagreb: Naprijed. (njemačko izdanje: *Kritik der praktischen Vernunft/Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Werkausgabe Band 7, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1977).

Kant, I. 1995 (1785): *Osnivanje metafizike ćudoređa*. Zagreb: Igitur. (njemačko izdanje: *Kritik der praktischen Vernunft/Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Werkausgabe Band 7, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1977).

Wittgenstein, L. 1987 (1922): *Tractatus logico-philosophicus*. Sarajevo: Svjetlost (dvojezično izdanje).

Wittgenstein, L. 1998 (1953): *Filozofijska istraživanja*. Zagreb: Globus (dvojezično izdanje).

b) sekundarna literatura

Anscombe, G. E. M. 1971 (1959): *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Black, M. 1964: *A Companion to Wittgenstein's Tractatus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Guyer, P. (ur.) 1999 (1992): *The Cambridge Companion to Kant*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stroll, A. 2002: *Wittgenstein*. Oxford: Oneworld.

Windelband, W. 1957 (1950): *Povijest filozofije*, vol. 2. Zagreb: Kultura.

2. Analitička filozofija jezika, epistemologija, semantika

Austin, J. L. 1994 (1962): *Kako delovati rečima (How to Do Things with Words)*. Novi Sad: Matica srpska.

Austin, J. L. 1998 (1970): »Performative Utterances«. U: Nye 1998: 126–131.

Ayer, A. J. 1998 (1936): »The Principle of Verification«. U: Nye 1998: 77–85.

Carnap, R. 1979 (1935): »Odbijanje metafizike«. U: Pejović 1979: 163–176.

Davidson, D. 2000 (1984): *Istraživanja o istini i interpretaciji*. Zagreb: Demetra.

Davis, S. (ur.) 1991: *Pragmatics: A Reader*. Oxford: Oxford University Press.

Feyerabend, P. 1985 (1975): »Kako zaštititi društvo od nauke«. U: Sesardić 1985: 350–364.

Frege, G. 1995: *Osnove aritmetike i drugi spisi*, odabrali F. Grgić i M. Hudoletnjak-Grgić. Zagreb: Kruzak.

Greco, J. i E. Sosa (ur.) 2004 (1999): *Epistemologija: vodič u teorije znanja*. Zagreb: Jesenski & Turk

Grice, H. P. 1991 (1968): »Logic and Conversation«. U: Davis 1991: 305–315.

- Hale, B. i C. Wright (ur.) 2000 (1997): *A Companion to the Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell.
- Kripke, S. 1997 (1972): *Imenovanje i nužnost*. Zagreb: Kruzak.
- Kuhn, T. S. 1999 (1962): *Struktura znanstvenih revolucija*. Zagreb: Jesenski & Turk.
- Leech, G. 1990 (1974): *Semantics*. London: Penguin.
- Lycan, W. G. 2001 (2000): *Philosophy of Language*. London: Routledge.
- Miščević, N. 2003: *Filozofija jezika*. Zagreb: Jesenski & Turk.
- Nye, A. (ur.) 1998: *Philosophy of Language: The Big Questions*. Oxford: Blackwell.
- Pejović, D. 1979: *Suvremena filozofija zapada*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Petrović, G. 1964: *Od Locke'a do Ayera*. Beograd: Kultura.
- Popper, K. 1973 (1935): *Logika naučnog otkrića*. Beograd: Nolit.
- Putnam, H. 1985 (1975): »Što teorije nisu«. U: Sesardić 1985: 236–250.
- Quine, W. V. O. 1963 (1951): »Two dogmas of empiricism«. U: Quine, W. V. O. 1963 (1953): *From a Logical Point of View*. New York: Harper & Row: 20–46.
- Quine, W. V. O. 1999 (1960): *Riječ i predmet*. Zagreb: Kruzak.
- Russell, B. 1956a (1905): »On Denoting«. U: Russell, B. 1956: *Logic and Knowledge*, priredio R. Ch. Marsh. London: George Allen & Unwin Ltd.: 39–56.
- Russell, B. 1956b (1908): »Mathematical Logic as Based on The Theory of Types«. U: Russell, B. 1956: *Logic and Knowledge*, priredio R. Ch. Marsh. London: George Allen & Unwin Ltd.: 57–102.
- Russell, B. 1980 (1912): *Problemi filozofije*. Beograd: Nolit.
- Ryle, G. 1988 (1931): »Systematically Misleading Expressions«. U: Rorty, R. (ur.) 1988 (1967): *The Linguistic Turn*. Chicago: University of Chicago Press: 85–100.
- Saeed, J. I. 2000 (1997): *Semantics*. Oxford: Blackwell.
- Sardar, Z. 2001 (2000): *Thomas Kuhn i ratovi znanosti*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Sesardić, N. (ur.) 1985: *Filozofija nauke*. Beograd: Nolit.
- Stegmüller, W. 1962 (1952): *Glavne struje suvremene filozofije*. Beograd: Nolit.
- Tarski, A. 1952 (1944): »The Semantic Conception of Truth«. U: Linsky, L. (ur.) 1952: *Semantics and the Philosophy of Language*. Urbana: University of Illinois Press: 13–49.
- Weinberg, S. 1997 (1995): *U potrazi za konačnom teorijom*. Zagreb: Izvori.

3. Teorija književnosti, teorija diskursa, semiotika, opća lingvistika

- Andrijašević, M. i L. Zergollern-Miletić (ur.) 1997: *Tekst i diskurs*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Barthes, R. 1971: *Književnost, mitologija, semiologija*, izabrao M. Stambolić, preveo I. Čolović. Beograd: Nolit.
- Barthes, R. 1974 (1970): *S/Z*. New York: Hill & Wang.
- Barthes, R. 1987 (1973): *Theory of the Text*. U: Young 1987: 31–47.
- Barthes, R. 1992 (1966): *Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova*. U: Biti 1992: 47–78.
- Barthes, R. 1999a (1968): *Smrt autora*. U: Beker 1999: 197–201.
- Barthes 1999b (1971): *Od djela do teksta*. U: Beker 1999: 202–207.

- Beker, M. 1999: *Suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Biti, V. (ur.) 1992: *Suvremena teorija pripovijedanja*. Zagreb: Globus.
- Biti, V. 1997: *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Culler, J. 1991 (1982): *O dekonstrukciji*. Zagreb: Globus.
- Culler, J. 2001 (2000): *Književna teorija: Vrlo kratak uvod*. Zagreb: AGM.
- Eco, U. 1973 (1968): *Kultura, informacija, komunikacija*. Beograd: Nolit.
- Frank, M. 1994 (1990): *Kazivo i nekazivo: Studije o njemačko-francuskoj hermeneutici i teoriji teksta*. Zagreb: Naklada MD
- Glovacki-Bernardi, Z., Kovačec, A., Mihajević, M., Halwachs, D. W., Sornig, K., Penzinger, C., Schrod, R. 2001: *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hjelmslev, L. 1980 (1943): *Prolegomena teoriji jezika*. Zagreb: GZH.
- Jakobson, R. 1966: *Lingvistika i poetika*, izabrali M. Ivić i S. Marić. Beograd: Nolit.
- Jameson, F. 1978 (1972): *U tamnici jezika*. Zagreb: Stvarnost.
- Johansen, J. D. i Larsen, S. E. 2000 (1994): *Uvod u semiotiku*. Zagreb: Croatia liber.
- Katičić, R. 1986: »Književnost i jezik«. U: Škreb 1986: 107–130.
- Lotman, J. M. 2001 (1970): *Struktura umjetničkog teksta*. Zagreb: Alfa.
- Martinet, A. 1982 (1980): *Osnove opće lingvistike*. Zagreb: GZH.
- Morris, Ch. W. 1975 (1938): *Osnove teorije o znacima*. Beograd: BIGZ.
- Nöth, W. 2004 (2000): *Priručnik semiotike*. Zagreb: Ceres.
- Radovanović, M. 1986 (1979): *Sociolingvistika*. Novi Sad: Dnevnik.
- de Saussure, F. 1977 (1916): *Kurs opšte lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Solar, M. 2001: *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škiljan, D. 1985: *U pozadini znaka*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škiljan, D. 1994: *Pogled u lingvistiku*. Rijeka: Naklada Benja.
- Škiljan, D. 1997: »Granice teksta«. U: Andrijašević 1997: 9–16.
- Škreb, Z. i A. Stamać (ur.) 1986: *Uvod u književnost*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Young, R. (ur.) 1987 (1981): *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. London: Routledge & Kegan Paul.

4. Ostalo

- Aristotel 1989: *O tumačenju (Peri hermeneias)*. Zagreb: Latina et Graeca.
- Aristotel 1992a: *Metafizika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Aristotel 1992b: *Nikomahova etika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Cipra, M. 1978: *Metamorfoze metafizike*. Čakovec: Zrinski.
- Derrida, J. 1976 (1967): *O gramatologiji*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Descartes, R. 1951 (1637): *Rasprava o metodi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Descartes, R. 1994 (1641): *Metafizičke meditacije*. Zagreb: Demetra.
- Despot, B. 1999: *Filozofija kao sistem?* Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Frankena, W. K. 1998 (1989): *Etika*. Zagreb: Kruzak.
- Hare, R. M. 1998 (1952): *Jezik morala*. Zagreb: Scopus.

- Hegel, G. W. F. 1966: *Filozofija povijesti*. Zagreb: Naprijed.
- Hegel, G. W. F. 1987 (1817): *Enciklopedija filozofijskih znanosti*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost.
- Heidegger, M. 1988 (1927): *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed.
- Hiriyanna, M. 1980: *Osnove indijske filozofije*. Zagreb: Naprijed.
- Hume, D. 1988 (1748): *Istraživanje o ljudskom razumu*. Zagreb: Naprijed.
- Lao-tzu 1993: *Te-Tao Ching*. New York: The Modern Library.
- Leibniz, G. W. 1980: *Izabrani filozofski spisi*, izabrao M. Kangrga. Zagreb: Naprijed.
- Marx, K. i F. Engels 1978: *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed.
- Nietzsche, F. 1962 (1883–1891): *Tako je govorio Zaratustra*. Zagreb: Mladost.
- Nietzsche, F. 1988 (1895): *Volja za moć*. Zagreb: Mladost.
- Spinoza, B. 2000 (1677): *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra.
- Žanić, J. 2004: »Jezik i vrijednosti: očitovanje morala u jeziku«. U: *Filozofska istraživanja* 92 (1/2004): 289–299.

Joško Žanić

**The Semantic Structures of Philosophy:
Posing the Problem**

The central aim of the inquiry begun in this text is to reach a semantic characterisation of philosophical discourse, that is, to describe the »language«, or the code, of philosophy. This inquiry contains an examination of the views on the nature and purpose of philosophy held by Immanuel Kant and Ludwig Wittgenstein, but many other philosophers, semioticians, linguists and literary theorists are brought into the discussion.

In the first part of the text, the view is expressed that, with regard to the peculiar phenomena that characterize philosophy (for example, the absence of »results«, as opposed to science), a theory of philosophy itself is needed, but such that would not itself be caught in the same kind of discourse. Then some methodological restrictions are introduced: mainly, that the »philosophy« to be dealt with is the classical continental philosophy, which is perceived as a body of texts. The aim of the inquiry is then formulated as the description of the code by which these texts are organized; the method of the inquiry is specified as a deductive-hypothetical one. In the end, an outline of a semantic theory is offered, as a basis for this description.

The second part of the text starts the examination of Kant's and Wittgenstein's philosophical views and their views on philosophy. Kant's theory of knowledge is presented as one which asserts the primary role of subjective a priori forms which shape what we know as »reality«, and is therefore opposed to Wittgenstein's picture theory of language, where language simply mirrors what is given. The conclusion is reached, however, that both Kant and Wittgenstein propose a parallel dichotomy between that which can be known/said, and the thing-in-itself or the mystical, and with regard to this they both claim that the aims of philosophy as seen traditionally must be reconcieved to a great extent.

The inquiry is continued in an another article.